

Izvorni znanstveni članak

321.7.01

Priljeno: 28. kolovoza 2005.

Političko obrazovanje i modeli demokracije

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

Autor u ovom radu obrazlaže tezu da je političko obrazovanje nužno za demokraciju i da je ovisno o modelima demokracije. Kod analize normativnih modela demokracije fokusira se na procese formiranja političke volje zato što u tim procesima dolazi do izražaja uloga samih građana. Analiza je pokazala da postoje različiti načini djelovanja građana u procesima formiranja političke volje te da ti različiti načini zapravo određuju specifičnost različitih modela demokracije. Autor pokazuje da je strateško političko djelovanje kao instrumentalno političko djelovanje karakteristično za klasični liberalni model, dok je vrijednosno-racionalno djelovanje, etički prožeto, karakteristično za klasični republikanski model demokracije.

Problem je u oba ova modela što su glavni pokretači političkog djelovanja građana, a to su interesi u liberalnom modelu te opće dobro u republikanskom modelu, na određeni način egzogeni samom političkom procesu. Razvoj trećeg modela, teorije deliberativne demokracije, ide upravo u tom smjeru da se prevladaju ove egzogenosti interesa i općeg dobra u odnosu na sam politički proces te da se tako afirmira uloga politike u konstituciji interesa i općeg dobra. Deliberativni model demokracije, dakle, ima potencijal za konstituiranje i transformiranje interesa i koncepcija općeg dobra. U ovom modelu politika počinje dobivati svoju prepoznatljivu funkciju u organizaciji društva i rješavanju konflikata i konsenzusa. Političko obrazovanje prema deliberativnom modelu demokracije dobiva nove konture i dimenzije. One se temelje na pretpostavkama društvene kooperacije i koncepciji osobe sposobne za pravedno djelovanje i sudjelovanje u javnosti radi rješavanja zajedničkih problema.

Ključne riječi: političko obrazovanje, modeli demokracije, liberalni model demokracije, republikanski modeli demokracije, deliberativni model demokracije

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

Uvod

Od antičkih vremena poznato je da je obrazovanje nužno za održavanje svakog političkog sustava i da različitim sustavima odgovara različito obrazovanje. Aristotel se tako zalaže za odgoj u duhu državnog uređenja. Tako demokraciji odgovara ne samo demokratski odgoj, nego i odgoj u “duhu demokratskog državnog ustroja” (Aristotel, 1984.: 139). I suvremene demokracije svjesne su važnosti ove Aristotelove teze. Danas je političko obrazovanje za demokraciju, koje se javlja pod različitim nazivima, postalo svojevrsni pokret u svjetskim razmjerima. Problem, dakle, nije više je li edukacija za demokraciju potrebna, već u koncepcijama, sadržajima, funkcijama i načinima te edukacije¹. Osnovni problem odgoja za demokraciju nastaje iz samog poimanja demokracije – iz njenih koncepcija. Danas je jasno da postoje različite koncepcije demokracije kojima odgovaraju različiti teorijski i praktični modeli (ustroji) demokracije i demokratske vlasti. Prema tome, ne može se o političkoj edukaciji za demokraciju raspravljati samo generalno, bez povezanosti s modelima demokracije. Različiti normativni modeli demokracije pretpostavljaju različite koncepcije političke edukacije ili odgoja za demokraciju.

Ovaj problem odnosa između edukacije i političkih poredaka ekspliciran je već u Aristotelovim analizama. Prije nego prijeđemo na analizu odnosa između modela demokracije i političke edukacije pokušat ćemo eksplicirati problem koristeći neke Aristotelove teze. Aristotel je, naime, smatrao da je najbolje državno uređenje ono koje ima “u vidu opću korist” (Aristotel, 1984.: 64). Opću korist je definirao kao pravdu, ali pravdu nije definirao kao neku vrstu jednakosti, što i danas neki čine: “dobro za kojim država teži jest pravda, a to je opća korist. Svi misle da je pravda neka vrsta jednakosti”. On, dakle, između pravde i jednakosti ne stavlja znak jednakosti. Aristotel je dalje pokazao što je temelj svakog pojedinog državnog uređenja (monarhije, aristokracije itd.). Pokazao je da je temelj demokracije sloboda, aristokracije vrlina, oligarhije bogatstvo itd. On dakle jasno osporava tezu da je temelj demokracije samo vlast masa (većina).

Ovdje je, međutim, važno vidjeti što Aristotel misli o svrsi postojanja svakog, a osobito najboljeg, državnog uređenja. Svrha najboljeg državnog uređenja jest pravda, a kako se demokracija temelji na slobodi (slobodnim ljudima) moglo bi se pojednostavnjeno zaključiti kako su slobodni istovremeno i jednaki. Sloboda, naime, tako određuje jednakost. Aristotel, zapravo, misli kako se griješi u obrazlaganju postojanja različitih društvenih uređenja prema tretiranju jednakosti na osnovi određenog mjerila. Tako bi se prema njemu demokracija mogla također krivo protumačiti na osnovi slobode i

¹ Vidjeti, primjerice, u Lorraine M. McDonnell, P. Michael Timpane, and Roger Benjamin (eds.), *Rediscovering the Democratic Purposes of Education*, Univ. Press of Kansas, 2000.

(kao) jednakosti. On o tome kaže ovo: “Demokracija se zasniva na shvaćanju da je jednakost u odnosu na bilo koju stvar apsolutna jednakost, pa su ljudi, zato što su svi bili podjednako slobodni smatrali da su svi apsolutno jednaki” (Aristotel, 1984.: 119). Iz Aristotelova izlaganja jasno je kako on uviđa da se iz jednog općeg mjerila kao temelja nekog političkog poretka ne može izvesti zaključak o svakom drugom mjerilu tog poretka. Ako je tako osnovno mjerilo demokracije sloboda svih, to ne znači da podjednako slobodni mogu misliti da su apsolutno jednaki u svemu i svačemu.

Prvo obilježje slobode jest naizmjenično vladanje i podčinjavanje. Politička sloboda se ne može razmatrati mimo toga. U demokraciji se pravo sastoji u jednakosti. Sloboda i jednakost nisu u anarhiji (da svatko misli da može raditi što hoće). Problem je za demokraciju što ta jednakost nije “prema vrijednosti”, već prema “brojnoj nadmoći” ili prema onome što većina odluči. U demokraciji je, dakle, jednakost u tome što narod odluči da je jednakost i to je najviši zakon i najviša pravda – i to je obvezno za sve. Drugo obilježje slobode je da svatko može živjeti po svojoj volji, ali kako demokracija počiva na volji slobode većine onda je jasno da nema apsolutne jednakosti među slobodnima. Biti jednak, kaže Aristotel, među jednakima, a to znači slobodnima (jer je demokracija jednakost po slobodi), znači “imati ista prava” (Aristotel, 1984.: 157), i država koja ne vodi računa o pravednosti teško se može održati.

Dakle, kao što vidimo već je Aristotel anticipirao problem suvremene liberalne demokracije veoma precizno: ako je, naime, demokracija vladavina slobodne većine, a to jest suvremena liberalna demokracija, onda se u toj demokraciji jednakost ne može postaviti metafizički (kao što je to, primjerice, iskušavao čak J. Rawls u svojoj “teoriji pravde” ili kao što su činili razni marksisti), već se može određivati samo empirijski, a to znači samo kako to većina odluči, a to dalje znači “imati ista prava” i ništa više od toga. Iz toga bi se dalo razumjeti da je Aristotel jasno vidio da se demokracija ne može razumijevati fundacionistički, osim slobode svih, tj. da ne može imati metafizičko utemeljenje, nego samo empirijsko. Zar ova Aristotelova rasprava ne podsjeća jako na raspravu suvremenih teoretičara demokracije oko njenih temelja, tj. na raspravu između fundacionalista i antifundacionalista demokracije.² Ako je to tako, onda je posve jasno i da prema Aristotelu moramo istraživati kako ljudi razumiju demokraciju, prije svega jednakost i pravdu, te odgojem utjecati na razvoj kritičke samorefleksije tog razumijevanja.

Već nam, dakle, ova analiza pokazuje kako nije dostatno govoriti o odgoju za demokraciju u smislu teze da je tu sve samorazumljivo, a prije svega

² Vidjeti o tome opširnije u Seyla Benhabib (ed.), *Democracy and Difference, Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton University Press, 1996, str. 333-361.

da je demokracija samorazumljivi sustav vlasti (slobodni izbori, političke stranke, podjela vlasti itd.), pa je osnovni problem kako odgajati za demokraciju i na koje aspekte demokracije usmjeriti pozornost odgoja – na formalne institucije ili realne političke procese (izbore, konflikte, koalicije i sl.). Naime, o odgoju za demokraciju nije moguće govoriti samo generalno kao da je demokracija jednoznačna koncepcija vlasti. U takvoj koncepciji odgoja smatra se kao da je cilj jasan – problem je samo u sredstvima (načinima) odgoja za taj cilj. Malo je radova, pak, koji se usmjeravaju na odgoj za demokraciju u smislu njezinih determinirajućih ograničenja (mogućnosti) i u smislu razvoja različitih modela tih mogućnosti. Unutrašnja ograničenja temeljnog modela demokracije koji počiva na slobodi (slobodnoj volji pojedinaca i odlučivanju većine) odredila su potrebu i mogućnost razvoja teorija demokracije i mogućih teorijskih i praktičnih modela njenog ustroja u svijetu. Odgoj za demokraciju pretpostavljao bi prije svega da mladi znaju karakteristike različitih modela demokracije i da znaju koji model demokracije prevladava u njihovoj zemlji i zbog čega je to tako. Tek na toj osnovi moguće je obrazovati za demokraciju u smislu njenog institucionalnog ustroja i realnih političkih procesa u društvu. Zato ćemo ovdje pokušati skicirati glavna obilježja nekih temeljnih modela demokracije i potrebu odgoja za te modele, a tek na toj osnovi pokušati vidjeti (na drugom mjestu) kako mladi u Hrvatskoj razumiju demokraciju i odgovara li to razumijevanje više ili manje određenom modelu.

Modeli demokracije: osnovna obilježja

Zadaća ovog rada svakako nije analiza teorija ili modela demokracije, već skiciranje glavnih obilježja različitih modela demokracije koji mogu imati različite implikacije za samo političko obrazovanje građana prema tim modelima. Aristotel je tvrdio da je odgoj u duhu određenog državnog ustroja nužan za održavanje tog ustroja, a mi sada možemo tvrditi da je odgoj u duhu određenog modela demokracije nužan za održavanje upravo tog modela, a ne nekog drugog. Dakle, jasno je da odgoj za demokraciju i model demokracije moraju biti usklađeni. Ne postoji, dakle, univerzalni model odgoja za jedan univerzalni model demokracije.

Ovdje nije problem samo utvrditi osnovne karakteristike različitih modela demokracije, nego je problem i oko određivanja samih modela. Danas postoje različite klasifikacije modela demokracije. Postavlja se odmah pitanje otkud te različite klasifikacije? Kako su različiti autori došli da različitih modela klasifikacije? Tako, na primjer, D. Held govori o dvije skupine modela: o klasičnim i suvremenim modelima. U klasične modele ubraja klasičnu atensku demokraciju, zatim protektivnu demokraciju i neposrednu demokraciju; dok suvremene varijante obuhvaćaju elitističke i pluralističke modele itd (Held, 1990.). J. Habermas govori o tri osnovna normativna mo-

dela demokracije: o liberalnom, republikanskom i deliberativnom modelu (Habermas, 1996.). I. M. Young govori o dva osnovna modela, a to su agregatni i deliberativni (komunikativni) model (Young, 2000.: 19-25). Postoje, dakako, i drugi modeli. Na primjer, S. Smootha u jednom radu prilično precizno definira pet modela demokracije u koje uključuje individualno-liberalni, republikansko-liberalni, multikulturalni, konsocijalni i etnički model demokracije (Smootha, 2002.). Što se iz ovih klasifikacija može zaključiti? Očito je da različiti autori koriste različite kriterije za definiranje modela demokracije. Held je, na primjer, prije svega koristio historijski kriterij nastajanja modela u teoriji i praksi demokracije. Habermas je koristio drugi kriterij – čini nam se da ga je zanimalo prije svega pitanje formiranja političke volje u demokraciji i izvori te volje. Možda je to pitanje političke legitimacije poretka. Younga zanima sličan problem kao Habermasa, dok Smootha koristi više kriterija, ali prije svega zanima ga pitanje prava pojedinaca i različitih kolektiviteta u društvu. Naime, zanima ga kako demokracije rješavaju odnos između države i nacije u svom funkcioniranju, tj. razvija li se demokracija kroz slobodu pojedinaca ili kroz njihove nacionalne/etničke okvire i identitete. Već ovi sami kriteriji govore o složenosti teorija demokracije i kompleksnosti demokracije općenito kao oblika vladavine.

Jasno je da je demokraciju potrebno tretirati iz različitih pozicija, ali je za našu svrhu ovdje, tj. s obzirom na političko obrazovanje, možda najvažniji kriterij za analizu modela demokracije sam način formiranja političke volje i izvori tog formiranja, a to je izravno vezano za pitanje političke legitimacije demokratskog poretka. U tom smislu čini nam se da je opravdano govoriti o tri osnovna modela demokracije: o klasičnom liberalnom modelu, o republikanskom modelu i o deliberativnom modelu demokracije. Habermas analizira upravo ta tri normativna modela demokracije, jer je vjerojatno pretpostavio da ova tri modela razlikuju ono što je bitno razlikovati u demokraciji, a to je proces formiranja političke volje i normativno utemeljenje tog procesa. To se onda nedvosmisleno nadovezuje na pitanje političke legitimacije demokratskog poretka i autoriteta vlasti. Zato ćemo se u ovome radu osvrnuti na ta tri modela kako bismo onda mogli vidjeti njihove moguće implikacije za političko obrazovanje.

Za modele demokracije važno je vidjeti ulogu politike u društvu. Politika prije svega ima zadatak u demokraciji općenito raditi na procesu formiranja političke volje građana, čiji izraz jest određena vlada (izbor ljudi na položaj vlasti). Razlika između liberalnog i republikanskog modela demokracije jest prije svega u tome što je liberalni model usmjeren na “programiranje vlade”, dok je republikanski model usmjeren na formiranje političke zajednice, općeg dobra ili zajedničkog interesa. U liberalnom modelu politika polazi od pojedinačnih privatnih interesa građana, u funkciji je agregiranja tih interesa kroz izborno glasovanje, a vlada služi prije svega ostvarivanju interesa većine. Republikanski model, međutim, smatra da postoji “opće dobro” i da je

ono određeno općom voljom građana na izborima, ali da ta opća volja nije samo rezultat danih interesa privatnih osoba, nego je i rezultat moralne određenosti opće volje koja proizlazi iz predodređenog kolektiviteta kao što je politička zajednica. Republikanski pojedinac u političkom procesu pita se što ja moram učiniti, za koju se opciju opredijeliti, a da bi ona bila dio zajedničkih interesa drugih ljudi u zajednici, jer ako se ne “pogodi” taj zajednički interes (Rousseau) onda nema potvrđivanja opće volje, nego u društvu dominiraju posebne volje (privatni interesi), što svakako može voditi do urušavanja političke zajednice.

Tako zapravo dolazimo do zaključka da je liberalna politika utemeljena na agregaciji privatnih interesa pojedinaca, a republikanska na agregaciji opće volje građana koja nije samo zbroj pojedinačnih interesa, nego zbroj pojedinačnih interesa koji se temelje na prosudbi općeg dobra ili onoga što bi moglo biti zajedničko svima u društvu. Zato se opća volja ne temelji na kalkulaciji osobnih interesa, nego na kalkulaciji općeg interesa. A to pak znači da nije samo racionalna aktivnost instrumentalnog političkog djelovanja, nego je moralno posredovana jer se utemeljuje i na građanskoj vrlini ili sposobnosti građana da procjenjuju (“pogađaju”) opće dobro i da osjećaju potrebu za tim dobrom. Republikanska politika nije samo politika o interesima i preferencijama privatnih osoba, nego je politika koja nastaje u javnom prostoru i javnom dijalogu o općem dobru. Naravno da se opće dobro ne može poistovjetiti samo s privatnim interesima i preferencijama tih interesa, nego je posredovano i određenim vrijednostima koje prevladavaju u pozadinskoj kulturi društva.

U liberalnom modelu izolirani pojedinac standard je morala i istine. Locke izjednačava “dobro”, “vrlinu” i individualni interes. On kaže da samo ono što ima sposobnost da izazove zadovoljstvo u nama jest ono što se može zvati dobro, a ono što izaziva bol u nama jest zlo. Dakle, jasno je da i u liberalnom modelu postoje zajedničke vrijednosti, ali samo kao “koalicija privatnih interesa” koji su uglavnom nestalni s obzirom na njihovu isključivu subjektivnost. Interesi su ovdje subjektivne kategorije. Odnosi među ljudima su isključivo interesni odnosi te je povezivanje među njima minimalno ili nikakvo. Liberali prihvaćaju demokraciju zato što smatraju da želje i interesi privatnih osoba imaju jednak status i time pravo na njihovo ostvarivanje. Samo demokracija može osigurati političku jednakost svim tim prirodno jednakim željama i interesima. Demokracija je tako instrumentalna vrijednost za liberale. Ona je u funkciji “programiranja vlasti” koja će štititi pravo ostvarivanja interesa i želja kao subjektivnih fenomena. Ona tako ostvaruje primarno protektivnu funkciju privatnih interesa i želja pojedinaca.

Ako je, pak, liberalizam tako ograničio političko, postavlja se pitanje zašto je naglašavao važnost odgoja općenito. Ljudi su, po Lockeu, ono što jesu samo po odgoju. On zastupa empiricističku epistemologiju odgoja koja po-

lazi od iskustva pojedinaca. Pojedinci su po rođenju *tabula rasa*. Locke govori o moralnom, tjelesnom i intelektualnom razvoju, ali ne o političkom ili građanskom odgoju, zato što je čovjek prije svega pojedinac s privatnim željama i interesima koje mora na regularan način bez štete po druge zadovoljavati. Kako ne bi proizvodio štetu drugima, on mora vladati sobom i svojim interesima, zato mu je dostatno određeno znanje i moralna vrlina kao sposobnost vladanja sobom. Vladanje sobom vrhovni je smisao odgoja u liberalnom modelu demokracije i odgoja.³ Empiricistička epistemologija kao temelj liberalne demokracije ne uvažava intersubjektivnost znanja i vrijednosti, već njihovu subjektivnost, zato je naše iskustvo personalno, a ne šire socijalno. Liberalna edukacija cilja samo na sposobnost vladanja sobom i na minimalne političke vrijednosti (prije svega socijalne), kao što su poštivanje zakona, uvažavanje interesa i prava drugih, tolerancija različitosti i zato ona ne radi na transformiranju privatnih pojedinaca u javne osobe.

Kako “opće dobro” ne može postojati bez političke zajednice i obratno, jasno je da republikanska koncepcija polazi od određenih vrijednosti i raspravlja o njima. Rasprava o zajedničkom interesu kao općem dobru nije samo rasprava o različitim interesima i njihovim preferencijama, nego i rasprava o etičkim i drugim vrijednosnim aspektima života. Demokratski proces ili proces formiranja političke volje podlozan je tako vrlinama građana koji su posvećeni općem dobru. Habermas, međutim, kritizira taj dio republikanske teorije. On kritizira vrijednosni (etički) sadržaj političkog diskursa ili javnog uma. On eksplicitno kaže da se politika ne smije upregnuti u hermeneutički proces samoeksplikacije dijeljenog oblika života ili kolektivnog identiteta: “Politička pitanja ne smiju se reducirati na tip etičkih pitanja gdje mi, kao članovi zajednice, pitamo što smo mi i kakvi bismo trebali biti ... demokratski proces je (tako) ovisan o vrlinama građana posvećenih javnom dobru” (Habermas, 1996.: 24). Habermas uočava da je upravo ovo vezivanje politike za vrline i identitete građana dovelo do toga da je već Rousseau morao raspoloviti građanina orijentiranog na javno dobro od privatnog čovjeka, a građanin zapravo ne bi smio biti ‘etički preopterećen’ u procesu formiranja slobodne političke volje.

Oba modela demokracije (liberalni i republikanski) polaze od pojedinaca kao privatnih osoba i njihovih privatnih interesa, ali je u liberalnom modelu društvo koalicija privatnih interesa, a u republikanskom društvo vrijednosno oblikovanih interesa. Zato oba modela zastupaju svojevrсни ‘metodološki individualizam’ jer je pojedinac osnova formiranja političke volje, iako na različito shvaćeni način, ali istovremeno državu (vlast) pozicioniraju u centar društva i politike. U prvom slučaju država je u funkciji zaštite tržišnog dru-

³ J. Locke o tome piše ovako: “Naučite dijete da vlada svojim sklonostima i da potčini svoje prohtjeve razumu. Ako ovo postignete i ako mu djelima prijede u naviku, onda ste postigli najteži dio ovog zadatka” str. 167.

štva, a u drugom institucionalizacija etičke zajednice. To, naravno, povlači različito poimanje vrijednosti društva i vrlina građana u dva modela demokracije. U liberalnom modelu naglašavaju se interesi, preferencije, koristi, tržište, razum, kalkulacija, inicijativa, natjecanje, protektivnost države, poštivanje zakona i procedura. U republikanskom se naglašavaju vrijednosti participacije u javnom prostoru, opće dobro, zajednički interesi, vrijednosti i vrline građana, reciprocitet, solidarnost itd.

Ovaj klasični liberalni model demokracije može se odrediti i kao *agregativni* model zato što on shvaća demokraciju kao proces agregiranja interesa ili preferencija građana u procesu političkih izbora i odlučivanja. Demokracija se shvaća kao kompetitivni proces u kojem se natječu za uspjeh ili pobjedu različiti interesi. I. M. Young (2000.) smatra da ovaj model demokracije ima tri osnovna problema. Prvi je problem u tome što se interesi i preferencije privatnih osoba uzimaju kao prirodno dane; nema objašnjenja njihova podrijetla i nema kriterija za njihovo vrednovanje. Preferencije se u ovom modelu shvaćaju kao egzogene za politički proces; one su zapravo samo input-varijable u političkom procesu i zato ih nije moguće objašnjavati i nije moguće razumjeti mogućnost njihove promjene u procesu političke interakcije i komunikacije građana u javnom političkom prostoru. Drugi problem je što modelu nedostaje ideja o javnosti (*public*) koju formiraju sami građani i zato nema objašnjenja o mogućnosti političke kooperacije i koordinacije. Treći problem je u tome što ovaj model sadržava samo slabi i individualistički oblik racionalnosti. To znači da svaki pojedinac može sudjelovati u političkom procesu i strateškom rasuđivanju za postizanje svojih preferencija, ali krajnji agregatni rezultat tog procesa ne daje nužno racionalnost (tj. optimalno rješenje) i sam nije ostvaren procesom interakcijskog kooperativnog prosuđivanja. Prema tome, agregatni model ne sadržava mogućnost određene vrijednosne evaluacije sadržaja odluka kako bi te odluke imale određenu moralnu legitimaciju. Bez nekog normativnog pojma nema baze za normativno prosuđivanje samih rezultata političkog procesa (Young, 2000.: 20-21). Prije smo vidjeli da Habermas kritizira republikanski model zbog inkluzije normativne etike u proces formiranja političke volje u javnom političkom prostoru. Mislimo da Habermas ovdje poput Rawlsa uvida problem inkluzije etičkog u proces zbog toga što različite etičke koncepcije vode do tzv. nerješivosti pogleda i interesa. Ovdje iskrsava problem etičke nesumjernosti među interesima i preferencijama u liberalnoj demokraciji.⁴ Vjerojatno zato Habermas tvrdi kako se politička pitanja ne mogu reducirati na tip etičkih pitanja, pa zato i demokratski proces ne može biti ovisan (bar pretjerano) o vrlinama građana koji su unaprijed posvećeni primarno javnom dobru.

⁴ O tome opširno u Zoran Kurelić, *Liberalizam sa skeptičnim licem*, B.A.R.B.A.T, Zagreb, 2002, str. 107-143.

Osnovni problem u liberalnom modelu jest to da se interesi i preferencije građana uzimaju kao dane i egzogene (nešto izvanjsko) političkom procesu, dok se u republikanskom modelu (osobito u njegovoj komunitarnoj varijanti) opće dobro također shvaća kao egzogeno političkom procesu. U oba slučaja politika je samo sredstvo za ostvarivanje interesa privatnih građana ili općeg dobra javnih građana. U oba slučaja ona ima isključivo instrumentalnu aktivnost. U oba slučaja politika je ostvarivanje danog ili zadanog, a to ne može voditi do optimalno zajedničkog interesa za sve građane u društvu. Takav proces isključuje nužnost određenog konsenzusa u politici koji bi značio postizanje najoptimalnijeg zajedničkog interesa za dobrobit svih. Do konsenzusa se može doći zbog konfliktnosti političkog procesa samo kroz određene kompromise. Habermas zato smatra da je političkim interesima i vrijednostima koje stoje u određenom konfliktu bez izgleda za konsenzus potrebno izvjesno balansiranje koje se ne može postići kroz primarno etički diskurs. Izlaz iz problema vidi u razvoju teorije deliberativne demokracije.

Treći model demokracije jest, dakle, *deliberativni* model. O ovome modelu danas postoji živa teorijska rasprava. Malo je suvremenih teoretičara demokracije koji ne zagovaraju deliberativno utemeljenje demokracije. Ponovo je ovdje zanimljiv Habermas. On, naime, smatra da teorija diskursa uzima u obzir elemente liberalne i republikanske koncepcije demokracije, ali na novi način. Ona, moglo bi se reći, prekida s čisto etičkom koncepcijom građanske autonomije (što je karakteristično za republikanizam), ali i s čisto racionalističko-interesnom koncepcijom građanske autonomije (što je karakteristično za liberalizam). U teoriji diskursa važna je *procedura* u javnoj debati. U suglasnosti s republikanizmom ova teorija daje centralno mjesto procesu političkog mišljenja i formiranja volje, ali bez tretiranja konstitucije kao nečeg sekundarnog ili kulturalnih identiteta kao nevažnih. Komunikacija je omeđena pravilima i procedurama, posredovana postojećom konstitucijom društva, ali uzima u obzir i etičke pretpostavke i vrijednosne orijentacije ljudi. Kako bi se mogla uspješno odvijati kao takva i izbjeći zamke republikanizma, komunikativna teorija polazi od pravila i procedura javnog diskursa i argumentiranog prosuđivanja, ali i od decentriranog društva, tj. od društva koje se pretvara u civilno društvo (niz mreža i asocijacija građana) koje je različito i od države i od ekonomije jednako (Habermas, 1996.: 29).

I. M. Young je u više svojih radova pokušala objasniti deliberativni model demokracije dosta uspješno. Ona, naime, smatra da je demokratski proces prije svega diskusija o problemima, konfliktima i interesima. Zato model deliberativne demokracije shvaća demokraciju kao proces kreiranja javnosti, raspravljanja o ciljevima, idejama i akcijama. Deliberativni model nije samo registriranje i izvršavanje interesa kao danih, egzogenih političkom procesu, već je proces “transformiranja preferencija, interesa, vjerovanja i sudova participanata” (Young, 2000.: 26). Ovaj model demokracije nije bez normativnih pretpostavki, a to su prema Young prije svega zahtjevi za inkluzijom

svih, za jednakošću, razboritošću i javnosti. Deliberativni model, dakle, jest inkluzivni model demokracije koji ne isključuje bilo koga iz procesa javne rasprave i argumentacije. Ovdje je važan zahtjev za razložnošću (*reasonableness*). Razložnost ne znači isključivanje različitih (često i čudnih) ideja. Razložnost nije isključivo u argumentaciji sudova, već prije u spremnosti na slušanje prijedloga i prosudbi drugih. Young, dakle, razložnost ne reducira na argumentativnost, kao što čine mnogi prije nje. Razložni ljudi su svjesni da često ne mogu postići suglasnost o određenim konfliktima, ali su svjesni da im tada na raspolaganju stoje procedure za postizanje željenih odluka (na primjer, većinsko odlučivanje ili neki drugi način donošenja legitimne odluke). Ovaj model demokracije, dakle, pretpostavlja određenu političku kulturu o kojoj je dobro raspravljao i sam J. Rawls.

Modeli demokracije i političko obrazovanje

Jasno je, dakle, da različiti modeli demokracije imaju različite političko-edukativne implikacije. Važno je vidjeti ono ključno u svakom modelu po čemu posjeduje *differentia specifica* u odnosu na bilo koji drugi model. Upravo ta *differentia specifica* svakog modela ima određeno značenje (implikaciju) za koncepciju političke edukacije. Ovu *differentia specifica* treba tražiti prije svega u načinima političkog djelovanja građana koji su odlučujući za procese formiranja političke volje.

Ako je posebnost *liberalnog modela* interesno djelovanje i maksimiranje individualne koristi, onda bi bit ovog modela bila u onome što politolozi zovu *strateškim političkim djelovanjem*. Strateško političko djelovanje, naime, smatra politiku instrumentalnom aktivnosti za maksimiranje osobnih interesa (ciljeva i koristi). Takvo političko djelovanje nije pak proizvoljno djelovanje, jer se i ono ostvaruje u određenim društvenim uvjetima. To je djelovanje koje insistira na proceduri, informaciji i racionalnim prosudbama oko najboljih rezultata. Prema tome, implikacije ovog modela za političko obrazovanje su jasne. Političko obrazovanje je u ovoj koncepciji minimalno kao što je minimalno političko djelovanje građana i elita u procesu formiranja političke volje. Ono je usmjereno na razvijanje sposobnosti i vještina za strateško političko djelovanje u procesima formiranja političke volje (formiranja vlade, političkih institucija). Reducira se prije svega na izbornu ponašanje.

Republikanski model demokracije ima drugu *differentia specifica*. U ovom modelu građani participiraju u javnom prostoru kako bi se ostvarila koncepcija općeg dobra koje se smatra univerzalno važećom i opravdanom. U ovoj koncepciji građani djeluju u duhu općeg dobra tako što oni participiraju u općoj volji na jedan univerzalno etički, a ne interesno određeni način. Prema tome, univerzalno etičko djelovanje jest osnova ove koncepcije. Čini

se da je Aristotel najbolje definirao bit republikanskog državnog uređenja kada je tvrdio da je najbolje državno uređenje ono u kojem svaki građanin može djelovati u skladu s vrlinom i živjeti sretno. Dalje je tvrdio da država postoji radi djelovanja prema moralnim zakonima, a ne naprosto radi zajedničkog života. A državu koja je u stvari jedna masa, treba upravo odgojem učiniti jedinstvenom zajednicom (Aristotel, 1984.). Iako postoje, naravno, određene razlike, primjerice između Aristotela i Rousseaua, u poimanju republikanskog modela demokracije, ipak se iz navedenih riječi najbolje ocrta smisao ove demokracije. Rousseauovo “volonté générale” (opća volja) i Aristotelovo poimanje države kao etičke zajednice imaju mnogo sličnosti. Prema tome, sudjelovanje u stvaranju općeg dobra, bolje reći sudjelovanje u “pogađanju” njegove biti i prevlasti u društvu jest bit ove demokracije. A to se ne može postići bez određenih etičkih zasada i sposobnosti odvajanja onog što je privatna želja od onoga što je pravedno za sve (ono što je dobro za mene moralo bi biti dobro za sve). Očito je, dakle, da se političko djelovanje u ovoj koncepciji demokracije utemeljuje na vrlini građana kao pojedinaca i kolektiviteta da odrede bit “opće volje” i tako općeg dobra koje je jednako prihvatljivo za sve bez ostatka. U tome je Rousseau vidio bit građanske slobode. Zato kod njega opća volja koja se reflektira kroz većinu nije samo zbroj posebnih volja, jer bi to bio zbroj privatnih želja i interesa, već je zbroj onoga što predstavlja zajednički interes. Biti protiv toga i tako shvaćenog interesa znači biti ne protiv slobode uopće, već protiv građanske slobode. Upravo tako treba razumjeti njegovu tezu da prema zakonu opće volje većina može prisiliti svakog pojedinca ako odstupa od te opće volje “da bude slobodan” (Rousseau, 1978.: 103). Sve, dakle, upućuje na zaključak da se ovaj model demokracije temelji na građanima koji posjeduju odgojem razvijenu građansku vrlinu da sudjeluju u određivanju općeg dobra i provođenju toga dobra. Ovo djelovanje je prije svega etičko djelovanje u političkom procesu za razliku od strateškog djelovanja. Čini se, pak, da bi bilo korisno liberalno djelovanje definirati kao strateško kolektivno političko djelovanje, a republikansko djelovanje kao vrijednosno kolektivno djelovanje.

Što bi bila *differentia specifica* modela *deliberativne* demokracije? Nije baš jednostavno reći s obzirom na činjenicu da i republikanski model implicira javnu sferu, javni dijalog, participaciju građana u političkom procesu itd. Ipak, kad se uzmu mnoge analize deliberativne demokracije, onda je jasno da je bit ove demokracije u javnoj raspravi građana o zajedničkim problemima i interesima, ali ne s ciljem da se pogodi “opća volja”, da se ostvari konsenzus o svim pitanjima i kontroverzama, već da se daju javna opravdanja za poglede, rješenja i izvedbe određenih zajedničkih interesa. Bit je, dakle, na opravdavanju zajedničkih interesa. Tako, na primjer, J. Bohman navodi da teorija deliberativne demokracije nužno ima tri komponente: prvo, ona ima kompleksne moralne i epistemičke procedure javnog diskursa; drugo, mora uvažavati historijska i socijalna ograničenja u kojima se vrši i

treće, mora naglasiti ključni trenutak javnog opravdavanja koji ovaj model demokracije čini atraktivnim, bez zahtijevanja previše socijalnog konsenzusa ili epistemičkih vrlina (Bohman, 1998.: 422). Prema tome, moglo bi se pak reći da *differentia specifica* ovog modela nije u postizanju konsenzusa, "opće volje", zajedničkog interesa, nego u javnom predstavljanju i opravdavanju općeg interesa. Zato bi se ovo djelovanje moglo nazvati deliberativnim kolektivnim djelovanjem koje ima za cilj predstavljanje i opravdavanje općeg dobra i zajedničkog interesa.

Kakav bi dakle bio odnos između političke edukacije i modela demokracije? Ako je bit liberalne demokracije strateško kolektivno djelovanje, onda je jasno da je cilj političke edukacije u ovome modelu razviti sposobnost i vještine građana za strateško kolektivno djelovanje. Republikanskom modelu odgovaralo bi političko obrazovanje koje razvija sposobnost, osobine i vještine za vrijednosno kolektivno djelovanje, a deliberativnom modelu odgovaralo bi političko obrazovanje koje ima za cilj razvijanje sposobnosti, osobina i vještina za javnu deliberaciju ili komunikaciju radi ispravnog predstavljanja i opravdavanja određenih pogleda, interesa i rješenja za opće dobro ili zajednički interes. Ova posljednja koncepcija demokracije je najpolitičnija, jer uključuje građane u proces političkog promišljanja i odlučivanja na specifičan način.

Zašto je, dakle, deliberativni model demokracije i njemu odgovarajući model političke edukacije najbliži onome što demokracija jest i što ona simbolizira? O tome postoje mnoge rasprave, ali je sigurno to da demokracija može postojati samo kada priznaje i omogućuje postojanje konflikata interesa i vrijednosti i različite mogućnosti rješavanja tih konflikata. Ako bi se nekom teorijom ili konstitucijom mogle riješiti razne nesuglasnosti u društvu jednom i zauvijek, tada demokratski oblik vladavine vjerojatno ne bi ni bio potreban. A. Gutmann (2000.) s pravom kaže kako bi kraj političke nesuglasnosti u modernoj demokraciji signalizirao uspon represije te ako bi temeljne vrijednosti demokracije bile po sebi nekontroverzne, tada ne bi bilo potrebe za demokratskom deliberacijom i odgojem za demokraciju i njene vrijednosti. Baš zato što demokracija sadržava konfliktne vrijednosti i otvorene mogućnosti za njihovo rješavanje, ona uvijek sadržava neizvjesnosti oko rezultata odlučivanja i zato ona treba opravdavanje. A opravdavati se može samo putem demokratske deliberacije. Deliberacija je prema njoj javna diskusija i odlučivanje kako bi se postiglo opravdano rješenje tamo gdje je to moguće, te da se može živjeti s onim razložnim nesuglasnostima koje ostaju nerješive. Dakle, deliberacija nije samo u funkciji postizanja opravdanih i mogućih rješenja, nego je i refleksija o onome što je nerješivo i što predstavlja izazov za nove mogućnosti. Ova svijest o nerješivosti određenih nesuglasnosti čini demokraciju dinamičkim političkim sustavom, stalno otvorenim za nove pojmove o pravdi, slobodi i jednakosti. I upravo ta svijest i nužnost njezina postojanja u demokraciji čini demokraciju otvorenim susta-

vom i političku edukaciju neophodnom sastavnicom tog sustava. Bez primjerene političke edukacije takva svijest ne može nastati samim iskustvom življenja u demokraciji.

A. Gutmann smatra da postoje tri načina u demokraciji za rješavanje spomenutih nesuglasnosti (na primjer, između slobode izbora i prava na pobačaj, između slobode izražavanja i pornografije u društvu, između slobode i jednakosti itd.). Jedan način se može odrediti kao proceduralizam, drugi kao konstitucionalizam i treći kao demokratska deliberacija. Proceduralizam (na primjer, većinsko odlučivanje) je neizostavni dio demokracije i važan način rješavanja zajedničkih problema i interesa. Konstitucionalizmom se definiraju opća i jednaka prava za sve i štite ta prava institucionalno od mogućih zloporaba od većine (tiranija većine) ili manjine (terorizam, nasilje i sl.). Deliberacija omogućuje sudjelovanje u javnoj debati i opravdavanje ne samo procedura i konstitucija, nego i mogućih rješenja za zajedničke probleme.

Gutmann dalje smatra da svaki od tri načina za rješavanje nesuglasnosti u demokraciji zahtijeva da građani imaju određene vrline i vještine. Proceduralizam, na primjer, zahtijeva svijest o vladavini prava, poštivanje zakona i pravila odlučivanja, prihvaćanje izbornog poraza itd. Ali kako same procedure ne proizvode po sebi *fair* rezultate, jasno je da građani moraju imati razvijenu svijest i sposobnost za procjenjivanje legitimnosti određenih rezultata demokratskog procesa, tj. jesu li rezultati konstitucionalno legitimni, je li na primjer većina odlučila tako da se krši konstitucionalno pravo na slobodu govora i izražavanja. Ako građani procjene da je određenim zakonom prekršena neka konstitucionalna norma, oni imaju legitimno pravo u demokraciji iskazati građanski neposluš prema takvom zakonu i stati u obranu povrijeđenih prava. Dakle, poštivanje zakona kao vrijednosti demokracije ne znači slijepo vjerovanje u legitimnost tih zakona. Zato je politička legitimacija u demokraciji uvijek na kušnji i otvorena je za propitivanje i vrednovanje. Sve to upućuje na jasan zaključak, koji je također u svojim analizama izvela A. Gutmann, da bez “građanskih (*civic*) vještina i vrlina ..., demokracija ne može rješavati nesuglasnosti koje se javljaju među njenim građanima na moralnim osnovama ili očekivati od građana da žive s nesuglasnostima koje nužno ostaju” (2000.: 79).

Deliberativni model demokracije na određeni način povezuje u sebi važne aspekte liberalne i republikanske koncepcije. Ovaj model demokracije ne isključuje interese i želje pojedinaca, kao što ne isključuje mogućnost zajedničkog interesa ili općeg dobra. Baš suprotno, ovaj model uključuje i jedno i drugo zato je ovaj model demokracije, kako bi rekla I. M. Young, inkluzivni model. A inkluzija u demokraciji nije teorijsko pitanje, nego je pitanje socijalne i političke borbe za priznavanje i za samoostvarivanje. Cijela povijest demokracije svjedoči da su se ljudska prava razvijala stalnom borbom građana za ta prava (sjetimo se borbe žena za pravo glasa i jednako-

pravnost). Inkluzija nije u demokraciji jednostavno pitanje. Ona podrazumijeva određene vrline i vještine, a to se zajedno može nazvati političkom kulturom demokracije.

Građanske vrline i modeli demokracije

Budući da su u liberalnom modelu demokratski procesi prije svega agregacija individualnih preferencija ili ostvarivanje kompromisa između natjecateljskih interesa, a pravičnost se osigurava zakonima, pravilima i procedurama, postaje jasno da u takvoj koncepciji ima malo prostora za građansku vrlinu. Zato ovdje napuštamo daljnje razmatranje političke edukacije iz čiste liberalne pozicije, tj. iz klasičnog modela liberalne demokracije te se okrećemo na specifikaciju odnosa između republikanske i deliberativne demokracije.

Prema *republikanskom* pogledu, kako to zapaža i Habermas, demokracija je ovisna o vrlinama građana koji su posvećeni javnom dobru. U ovom obliku demokracije proces formiranja političke volje događa se u formi etičko-političkog diskursa u kojem se deliberacija oslanja na kulturalno uspostavljeni pozadinski konsenzus svih građana u dotičnom društvu. Zato je svrha ove etičko-političke participacije formiranje društva kao političke cjeline, kao političke zajednice. Društvo je ovdje od samog početka kao političko društvo (*societas civilis*). Ovdje zato demokracija postaje ekvivalentna političkoj samoorganizaciji društva kao cjeline. Habermas zato s pravom zaključuje da u republikanskom modelu demokratsko formiranje volje ima značajno jaču funkciju za konstituiranje društva kao političke zajednice.

Rawls, pak, na specifičan način objašnjava razlog za političku vrlinu građana u klasičnom republikanizmu. On smatra da građani ovdje moraju posjedovati političke vrline i biti voljni sudjelovati u javnom životu (Machiavelli, Tocqueville) kako bi mogli sačuvati prava i slobode na privatni život. On piše: “Sigurnost demokratskih sloboda zahtijeva aktivno sudjelovanje građana koji posjeduju političke vrline potrebne za održavanje ustavnog režima” (Rawls, 2000.: 184). Građani svojim sudjelovanjem u političkom životu kontroliraju mogućnosti zlouporabe vlasti i legitimaciju režima.

Za Habermasa je problem klasičnog liberalizma i republikanizma u tome što opisani procesi formiranja političke volje sami po sebi dovode do koncepcije društva u kojem centralnu ulogu ima država, kao zaštitnica tržišnog društva i ciljno-racionalnog djelovanja, te kao samosvjesno institucionaliziranje etičke zajednice (Habermas, 1996.: 26). Zato se u liberalnoj demokraciji demokratski proces uvijek bazira na kompromisu između natjecateljskih interesa, a u republikanskom demokratski se proces sastoji u konsenzusu utemeljenom na pozadinskoj koncepciji dobrog života ili dobrog društva. Prva je interesno utemeljena, a druga etički utemeljena demokracija.

Za Rawlsa je problem klasičnog republikanizma u tome što u njemu nema neke temeljne suprotnosti, jer ovaj poredak pretpostavlja “neku obuhvatnu vjersku, filozofsku ili moralnu doktrinu” te ne ostavlja prostora za različite “vrijedne načine života” (2000.: 86). U njemu postoji samo jedna koncepcija dobrog života koju svi moraju slijediti ili racionalno-etički otkrivati.

Problem je, dakle, kako izbjeći čisto-interesno i čisto-etičko utemeljenje kolektivnog dobra ili zajedničkog interesa. Teoretičari demokracije izlaz vide u mogućnosti tzv. deliberativne demokracije. Ne bi bilo teško utvrditi veze između Weberovih idealnih tipova djelovanja i navedenih načina formiranja političke volje građana u liberalnom i republikanskom modelu demokracije. Moglo bi se reći da je za liberalni model karakteristično ciljno-racionalno djelovanje, a za republikanski model vrijednosno-racionalno djelovanje. Prema Weberu ciljno-racionalno djeluje onaj tko orijentira svoje djelovanje prema cilju, sredstvima i pratećim posljedicama i pri tome racionalno odmjerava odnos između sredstava i ciljeva, odnosno između ciljeva i popratnih posljedica i najzad odnos između različitih mogućih ciljeva. U svakom slučaju onaj koji ciljno-racionalno djeluje ne djeluje ni afektivno niti u skladu s tradicijom (tradicionalistički). Za republikanski model karakteristično bi bilo prije svega vrijednosno-racionalno djelovanje. A čisto vrijednosno-racionalno djelovanje je ono koje, bez obzira na moguće posljedice, stoji u službi uvjerenja o tome što je dužnost, dostojanstvo, ljepota, božanski nagol, poštovanje ili važnost jedne stvari.

Sa stajališta ciljno-racionalnog djelovanja, vrijednosno-racionalno djelovanje je uvijek iracionalno. I to utoliko više ukoliko je vrijednost prema kojoj se djelovanje orijentira uzdignuta na razinu apsolutne vrijednosti. Za potrebe naše analize, može se reći, na razini apsolutne koncepcije dobrog života ili zajedničkog interesa (“*volonté générale*”). Jer, kako kaže Weber, onaj koji tako djeluje sve manje razmatra posljedice svoga djelanja što se više predaje jednoj vrijednosti radi nje same, bilo da je u pitanju čisto osjećanje, ljepota, apsolutno dobro ili apsolutna dužnost (Weber, 1964.: 222). Smatramo, naime, da teorija deliberativne demokracije pokušava naći izlaz iz oba ova modela djelovanja, dakle iz temeljnih ograničenja liberalne i republikanske demokracije.

E. Callan (1997.) ovaj problem vidi kao problem odnosa između liberalizma i demokracije. On se pita kako možemo prihvatiti oboje – odanost zajedničkom političkom moralu i akomodaciju pluralizmu koji općenito stoji u tenziji s ovim moralom? Ističe kako je brak između liberalizma (zapravo ciljno-racionalnog djelovanja) i demokracije (vrijednosno-racionalnog djelovanja ili kolektivnog djelovanja u zajedničkom interesu) uvijek turbulentan te da se ova turbulencija jasno manifestira u našem poimanju edukacije. Teorija deliberativne demokracije pokušava naći rješenje za ovaj problem libe-

ralne demokracije ili njene unutrašnje tenzije. Međutim, ne postoji jedna teorija deliberativne demokracije, pa prema tome niti jedno moguće rješenje problema. Smatramo, naime, da su danas najutjecajnije dvije teorije. Jednu razvija Habermas, a drugu Rawls.

Ovdje, naravno, ne možemo detaljno obrazlagati razlike između različitih modela deliberativne (komunikativne, diskurzivne) demokracije, već ćemo samo upozoriti na neke bitne razlike između Habermasova i Rawlsova modela. Habermas smatra da diskurzivna teorija demokracije nastoji integrirati jednostranosti liberalne i republikanske teorije na nov način. Ova teorija po njemu integrira racionalno-interesne i etičko-političke zasade liberalizma i republikanizma u pojam "idealne procedure za deliberaciju i odlučivanje" (1996.: 26). Dakle, povezujući zajedno pragmatičke razloge, kompromise, diskurse samorazumijevanja te pravdu, ova demokratska procedura pretpostavlja mogućnost razložnih i pravičnih rezultata. Habermas smatra da se prema ovom proceduralističkom pogledu praktični razum udaljava od univerzalnih ljudskih prava ili od konkretnog etičkog sadržaja određene zajednice te se pretvara u pravila diskursa i oblike argumentacije. Na kraju, normativni sadržaji nastaju iz same strukture komunikativnih akcija – oni su rezultat, a ne pretpostavka komunikaciji. Tako ova teorija ne zapostavlja normativne aspekte u demokratskom procesu. U skladu s republikanizmom ona daje centralno mjesto procesu političkog mišljenja i formiranja volje, ali bez razumijevanja same konstitucije kao nečeg sekundarnog. Konstitucija posreduje proces i pomaže u njegovoj institucionalizaciji. Diskurs teorija ovisi o institucionalizaciji procedura i uvjeta komunikacije, a ne toliko o kolektivnom djelatnom građanstvu. Diskurs teorija, dakle, uvodi u igru treći novi element, a to je deliberativna komunikacija. Za razliku od republikanske etičke konstrukcije političkog diskursa, deliberativna politika uzima u obzir mnoštvo komunikativnih oblika racionalnog formiranja političke volje. Deliberativnu politiku treba shvatiti kao sindrom koji ovisi o mreži priličito reguliranog procesa pregovaranja i razumnih oblika argumentacije, što uključuje pragmatičke, etičke i moralne diskurse, tako da se svaki oslanja na različite pretpostavke i procedure.

Rawlsova koncepcija deliberativne demokracije kompleksnija je od Habermasove. Njegova koncepcija političkog liberalizma polazi od političke koncepcije pravednosti ili ideje društva kao pravičnog sustava kooperacije, a to se temelji na dvije fundamentalne ideje: na ideji građana kao slobodnih i jednakih i na ideji dobro uređenog društva koje je djelotvorno regulirano političkom koncepcijom pravednosti. Dakle, temelji se na ideji *društva* kao pravičnog sustava kooperacije i ideji *osobe* koja ima dvije moralne moći (osjećaja za pravednost i neku koncepciju dobrog života, te samih umskih moći kao što su sposobnost za mišljenje, prosuđivanje i zaključivanje). Bitno je u svemu ovome da se koncepcija političkog liberalizma temelji na pluralizmu (etičkom, religioznom, filozofskom). Problem je kako uspostaviti poli-

tičko jedinstvo u uvjetima navedenog sveobuhvatnog pluralizma kao cjelovitih doktrina dobrog života. Ključna je pretpostavka liberalizma to da “jednaki građani imaju različite i zapravo nesumjerljive i nepomirljive koncepcije dobra” (Rawls, 2000.: 271). Kako u tim uvjetima ostvariti određeno političko jedinstvo kao uvjet za stabilnost i mogućnost ostvarivanja osobne koncepcije dobrog života? S obzirom na činjenicu pluralizma to nije moguće ostvariti ako se pođe isključivo od jednostavnog pluralizma. Samo razložni (*reasonable*), a ne racionalni (*rational*) pluralizam omogućuje takvo jedinstvo. Upravo ovaj razložni pluralizam (tj. da sam po sebi svaki od njih ima vrijednosno opravdanje i predstavlja određenu koncepciju dobrog života), a ne jednostavni, omogućuje uspostavu političkog liberalizma utemeljenog na preklapajućem konsenzusu različitih razložnih sveobuhvatnih doktrina dobrog života. Ali za takav politički liberalizam koji bi se utemeljio kao preklapajući konsenzus iz postojećih sveobuhvatnih pluralnih doktrina potrebna je određena koncepcija liberalne osobe (građanina). Rawls jasno ističe da je takva koncepcija osobe dio koncepcije političke i društvene pravednosti (328). Ove osobe imaju dvije moralne moći: osjećaj za pravednost i sposobnost za neku osobnu koncepciju dobrog života. Sposobnost za društvenu kooperaciju ili za sudjelovanje u javnom razumu (u deliberaciji) temelji se na te dvije moralne moći osobe.

Problem je, dakle, kod Rawlsa prije svega u tome kako povezati koncepciju osobno dobrog života u okviru određene sveobuhvatne doktrine kojoj osoba pripada i mogućnost zajedničkog života u pluraliziranom društvu. Kako to postići, a da to ne bude puki kompromis (samo *modus vivendi*)? Građani, dakle, imaju u pluralizmu dva gledišta – obuhvatno i političko. Pri tom svaki slobodno odlučuje o vrijednostima unutar njegove obuhvatne doktrine. Kako onda dolaze do političkoga gledišta ili “preklapajućeg konsenzusa” koji omogućuje slobodu i jednakost svima, bez obzira na razlike? Rawls odgovara da je to moguće samo zato što postoji određeno preklapanje između vrijednosti obuhvatnih doktrina koje su po sebi razborite i tako reduciraju sukob između političkih i obuhvatnih vrijednosti života. Za održavanje ravnoteže između obuhvatne i političke koncepcije, tj. između onoga što je zajedničko (što povezuje) i što je različito (grupno i individualno), potrebna je određena koncepcija osobe i sudjelovanje takvih osoba u javnom razumu demokratskog procesa ili formiranja političke volje. Zato Rawls smatra kako je sposobnost za društvenu kooperaciju temeljna, a ona počiva na koncepciji osobe i razumijevanja javnog uma, te na sposobnosti za kooperaciju u samom političkom procesu. Razumijevanje načina kako da se ponašamo kao demokratski građani uključuje razumijevanje ideala javnog uma. Građani potvrđuju ovaj ideal javnog uma ne kao rezultat političkog kompromisa (kao u klasičnom liberalizmu), kao u *modus vivendi*, nego sa stajališta svojih vlastitih obuhvatnih doktrina. Naravno, da bi mogli potvrđivati ideal javnog uma, oni moraju imati određene vrijednosti, a to su prije svega vrijednosti

javnog uma koje se temelje na vrijednostima ideje pravednosti koja definira uvjete jednakosti i slobode.

Postoje, dakle, vrijednosti i vrline političke koncepcije pravednosti i javnog uma koje omogućuju sposobnost za kooperaciju građana u pluralnim društvima. Rawls ove vrijednosti i vrline smatra “velikim vrlinama” koje su uvijek nadmoćne drugim obuhvatnim (pluralnim) vrijednostima života. A to su prije svega, ako gledamo vrline javnog uma ili građana, vrline tolerancije, spremnosti na ustupke i pomoći, osjećaj pravičnosti i razložnosti (tj. prihvatanje pravičnih uvjeta kooperacije, te tereta suđenja), civilnosti i respekta za različite osobe i različita mišljenja. Kada su ove vrline jako rasprostranjene u društvu, onda one čine dio “političkog kapitala društva” (140) koji treba stalno obnavljati zato što se troši kao i svaki drugi kapital. U političkom liberalizmu ne postoji jedan cilj ili jedna koncepcija dobrog života, ali ipak postoje neki zajednički krajnji ciljevi građana koji se mogu odrediti samo kao “ista politička koncepcija pravednosti” (181) koja se utemeljuje na dvije moralne moći građana. Riječ je, dakle, o veoma kompleksnoj koncepciji društva i osobe u liberalnoj demokraciji. Sudjelovanje u javnom razumu moguće je samo ako osobe imaju razvijene dvije moralne moći u kojima tzv. “tereti suđenja”, koji omogućuju toleranciju i sposobnost za kooperaciju svih, predstavljaju ključnu kariku. Jasno je iz svega kako se ovaj “politički kapital” društva ne može stalno obnavljati ako se previđaju procesi političke edukacije i edukacije općenito.

Može se, dakle, zaključiti da je Habermasov koncept deliberativne demokracije jednostavniji od Rawlsova. Čini se da je Rawls ipak bliže tezi S. Wolina kako je demokracija u kompleksnim društvima previše jednostavna, a u jednostavnim društvima prekompleksna aktivnost i vladavina (Wollin, 1996.). Habermasov model jest model proceduralne deliberacije, dok je Rawlsov model javnog razuma kao načina istraživanja slobode i jednakosti posredovan koncepcijom političke pravednosti i koncepcijom osobe kao građana koji imaju razvijene vrline za političku kooperaciju. Očito je, dakle, da bez određene koncepcije vrline građana nije moguće zamisliti bilo koji model demokracije, a osobito ne model deliberativne i kooperativne demokracije. Demokracija se ne može svesti na puku računicu interesa i maksimalizacije osobne koristi. Kada bi se na to reducirala otvorio bi se prostor za švercersko iskorištavanje općeg dobra i za nesmišljeno guranje vlastitog interesa. U tom smislu demokracija je zaista prejednostavna za kompleksna društva. Rizici takve demokracije već su na djelu. Zato odgoj za demokraciju nije pitanje mode, nego pitanje političkog razvoja i opstanka slobode i autonomije suvremenoga građanstva.

Zaključak

Pokušali smo objasniti tezu da je političko obrazovanje nužno za demokraciju i da je ovisno o modelima demokracije. Kod analize normativnih modela demokracije fokusirali smo se na procese formiranja političke volje zato što u tim procesima dolazi do izražaja uloga samih građana. Analiza je pokazala da postoje različiti načini djelovanja građana u procesima formiranja političke volje te da ti različiti načini zapravo određuju specifičnost različitih modela demokracije. Pokazali smo da je strateško političko djelovanje kao instrumentalno političko djelovanje karakteristično za klasični liberalni model, dok je vrijednosno-racionalno djelovanje, etički prožeto, karakteristično za klasični republikanski model demokracije.

Analiza je dalje pokazala da je u liberalnom modelu naglasak na interesima i maksimalizaciji koristi, dok je u republikanskom modelu djelovanje u funkciji određivanja i ostvarivanja općeg dobra. Problem je u oba ova modela što su glavni pokretači političkog djelovanja građana, a to su interesi u liberalnom modelu te opće dobro u republikanskom modelu, na određeni način egzogeni samom političkom procesu. To posebice vrijedi za klasični liberalni model. Za republikanski model je problem u tome što je opće dobro na neki način predodređeno etičkom koncepcijom društva ili onim što bi Rawls rekao pozadinskom kulturom društva. Kada, dakle, u ovome modelu i postoji javnost i javna rasprava ona je ipak omeđena pozadinskom kulturom društva. Prema tome, na određeni način u oba modela demokracije koncepcije dobrog života su predodređene i tako manje ili više egzogene samom političkom procesu. Razvoj teorije deliberativne demokracije ide upravo u tom smjeru da se prevladaju ove egzogenosti interesa i općeg dobra u odnosu na sam politički proces te da se tako afirmira uloga politike u konstituciji interesa i općeg dobra.

Deliberativni model demokracije, dakle, ima potencijal za konstituiranje i transformiranje interesa i koncepcija općeg dobra. Ovaj model demokracije ne zapostavlja ulogu interesa pojedinaca i mogućnost općeg dobra, ali ih ne promatra kao egzogene varijable samom političkom procesu. Tako upravo politika počinje dobivati svoju prepoznatljivu funkciju u organizaciji društva i rješavanju konflikata i konsenzusa.

Političko obrazovanje prema deliberativnom modelu demokracije dobiva nove konture i dimenzije. U ovome radu pokušali smo specificirati te dimenzije. One se temelje na pretpostavkama društvene kooperacije i koncepciji osobe sposobne za pravedno djelovanje i sudjelovanje u javnosti radi rješavanja zajedničkih problema. Rawlsova koncepcija političkog liberalizma i javnog razuma možda je najbliža onome što omogućuje i pretpostavlja deliberativnu demokraciju. I Rawls je jasno uočio da je specifični model političke kulture koji se temelji na vrlinama građana nužan za politički liberalizam deliberativno utemeljene demokracije. Dakako, njegovo istraživanje

valja moderirati učenjima o inkluzivnosti deliberativne demokracije, o mogućnostima različitog predstavljanja i reprezentiranja, o nesumjerljivostima, nerješivostima i neizvjesnostima demokratskog procesa itd. Iz tih premisa nastaje i novo promišljanje i oblikovanje političke edukacije. Političko obrazovanje za deliberativnu demokraciju ima dakle svoju specifičnu ontologiju i epistemologiju.

Literatura

- Aristotel, 1984.: *Politika*, BIGZ
- Benhabib, Seyla (ur.), 1996.: *Democracy and Difference, Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton University Press, Princeton
- Bohman, James, 1998.: The Coming of Age of Deliberative Democracy, *The Journal of Political Philosophy*, (6)4
- Callan, Eamonn, 1997.: *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy*, Oxford Clarendon Press
- Gutmann, Amy, 2000.: Should Schools Care about Civic Education?, u: McDonnell, Loraine M./ Timpane, Michael P./ Benjamin, Roger (ur.), *Rediscovering the Democratic Purpose of Education*, University Press of Kansas
- Habermas, Jürgen, 1996.: Three Normative Models of Democracy, u: Benhabib, Seyla (ur.), 1996.: *Democracy and Difference, Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton University Press, Princeton
- Held, David, 1990.: *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb
- Kurelić, Zoran, 2002.: *Liberalizam sa skeptičnim licem*, B.A.R.B.A.T, Zagreb
- Lock, John (Lok, Džon), 1967.: *Misli o vaspitanju*, Zavod izdavanje udžbenika, Beograd
- McDonnell, Loraine M./ Timpane, Michael P./ Benjamin, Roger (ur.), 2000.: *Rediscovering the Democratic Purpose of Education*, University Press of Kansas
- Rawls, John, 2000.: *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb
- Rousseau, Jean Jacques, 1978.: *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb
- Smootha, Sammy, 2002.: Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies, *Nations and Nationalism*, (8)4: 423-433.
- Young, Iris Marion, 2000.: *Inclusion and Democracy*, Oxford University Press
- Weber, Max, 1964.: *Sociologija Maxa Webera*, (ur. M. Đurić), Matica Hrvatska, Zagreb
- Wolin, Sheldon S., 1996.: Fugitive Democracy, u: Benhabib, Seyla (ur.), 1996.: *Democracy and Difference, Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton University Press, Princeton

Vladimir Vujčić

POLITICAL EDUCATION AND MODELS OF DEMOCRACY

Summary

In this paper, the author argues that political education is indispensable to democracy and dependent on models of democracy. In analysing normative models of democracy, his focus is on the process of creating political will because it is during this process where the role of citizens themselves becomes prominent. The analysis has demonstrated that there are various ways in which citizens can become engaged in the process of creating political will, and that these various ways in fact determine the distinctiveness of each model of democracy. The author shows that strategic political action, as instrumental political action, is characteristic of the classical liberal model, whilst value-rational, ethically laden, action is characteristic of the classical republican model of democracy.

The problem with both these models is that the key motives for citizen political engagement – interests in the liberal model, and the common good in the republican model – are in a way exogenous to the political process itself. The development of the third model, the theory of deliberative democracy, seeks to overcome these exogenous qualities of interests and the common good in relation to the political process and thus reassert the role of politics in constituting interests and the common good. Thus, the deliberative model of democracy has the potential for constituting and transforming interests and conceptions of the common good. In this model, politics assumes its distinctive function of organising society, resolving conflicts and achieving consensus. In the deliberative model of democracy, political education is provided with new outlines and dimension. These are based on the premises of social cooperation and the notion of the person as capable of acting justly and participate in the public sphere for the purpose of resolving shared problems.

Key words: political education, models of democracy, liberal model of democracy, republican model of democracy, deliberative model of democracy

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6,
HR 10 000 Zagreb.